
GÜFT U GÛ, TARİH ve İLBER ORTAYLI*

✱

*Ahmet Nezihî Turan***

"Ruhun gıdası dedikodudur. Bu, meraktan yola çıkan, nerede ne olduğunu soruşturan bir davranışın uzantısı. Dedikodu dışında insanı eğlendiren başka bir şey yoktur. Benim kurduğum bir örgüt var: IGO (International Gossiping Organization). İlber de bu örgütün üyesidir.

Ben başkanım. Bütün dünyadan haber alırız. Böyle tatlı tatlı dedikodular... Ve o dedikodulara çok güleriz. Robert Anhegger de öyleydi. Kim kiminle ne yapmış, her şeyi merak ederdi. Bu beyni çalıştıran, ruhu da güldüren, hafifleten bir durumdur. Burada sözünü ettiğim dedikodu, yüksek seviyeli ve sofistikedir. Yoksa bildiğiniz dedikodular değildir." Sezer Duru, *Zaman Kaybolmaz*, içinde, s.414.

ÖZET

Tarih kendimizden bahsetmektir. Bahsettiğimiz *kendimiz* de kullandığımız dilin yetkinliğiyle mütenasiptir. Mental dilin, entelektüel dilin, bilim dilinin ve kendi dilimizin. O dili bir yerlerden buluruz, daha çok da inşa ederiz. Yetkinliğimiz inşa kabiliyetimizdir.

Biyografi de bir inşadır. "Ben anlatısı" denen otobiyografik metinlerin mevcudiyeti işi kolaylaştırır elbette ama, bilim adamı ise biyografik denemeye konu olan, daha dikkatli davranmaya mecburuz. Bu adamın meşgalesi toplumsal sürecin bir parçasıdır çünkü. Dolayısıyla onun hayatını tarihî bir çerçevede anlamlandırmaya, entelektüel ve sosyal gelişmesinin fark edilir çizgilerini öne çıkarmaya gayret etti-

* İstanbul Belediyesi tarafından 27-28 Mayıs 2005'te düzenlenen *Türk Tarihçiliğinde Dört Sima: Halil İnalcık, Halil Sahillioğlu, Mehmet Genç, İlber Ortaylı* konulu Uluslararası Sempozyumda sunulan tebliğin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş şeklidir.

** Doç. Dr., KÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyesi. nezihituran@yahoo.com

ğimiz oranda bir şeyler anlatabiliriz. Asıl önemlisi de muayyen bir bakış açısıyla, belirli bir soru sorarak yaklaşmalıyız ona¹.

Anahtar Kelimeler; İlber Ortaylı, *Zaman Kaybolmaz*, Tarih, Tarihçiler

Burada İlber Ortaylı hakkında biraz dedikodu etmek istiyorum. Bunun iki sebebi var. Birincisi Ortaylı'nın dedikoduyu tarihin mühim bir kaynağı olarak başarıyla kullanıyor oluşu, ikincisi onu anlatmak için bu kaynağın stratejik bir değerinin bulunuyor oluşu. Artık elimizde ona ait bir çeşit "ben anlatısı" da var². Derdimizi, onun biyografisindeki bir soruyu, ortaya koyarken oradan da istifade etme şansına sahibiz.

Bazı insan meraklı olur. Neden? Doğuştan meraklı ve kabiliyetlidir. Çoğu insan da anlayabildiğiyle geçirir ömrünü, ya mahrumdur anlayamadıklarından veya merak ve kabiliyeti yoktur. Bazı insan merak ve kabiliyetini besleyecek sofistike mahfillerin içine doğar. Çocukluğu anlamadığı şeylerin konuşulduğu ortamlarda geçer, anlamak için didinir.

Ortaylı dokuz yaşındadır. "Dokuz yaşında iyi piyano çalmak mümkündür ama iyi tarih tefekkürü yapılmaz" Fakat bir temel oluşturulabilir aile ortamı. Don Volga kanalı açılmayınca tarihin değiştiğinden İslam dünyasının geriliğine kadar birçok mevzu o dokuz yaşındaki çocuğun kulaklarına giriyorsa bir şeyler de birikiyor demektir (s.19). Tefekkür değil tabii, ama merak biriktiriyor, bilgi biriktiriyor. Sünnetinde kukla var. Sünnetçinin cüz-i mütemmimi kuklacı. Dil oyunu yaparak "İdi suda, idi suda... Kim batırdı kediyi suda" diye bir şeyler söylüyor (s.45). Bunu nakletmektedir yıllar sonra, fakat oradaki dil oyununu açıklamıyor, açıklamaz; anlamayan merak etmelidir. Bu çünkü biraz da İlber Ortaylı'yı merak etmektir ve birisi onun hakkında dedikodu edecekse böyle etmelidir.³ Büyük şeylere, konulara, yapılar, düşüncelere bu şekilde ulaşmıştır zihni. Çocukluğunun İstanbul'unda büyük kubbeleri, uzun minareleri gördükten sonra mescid komik görünmüştür ona hep (s.20). Tarihi koklamaya da bu yüzden erken başlar belki. Lise talebesiyken gezer Türkiye'yi. "Başka hiçbir yer 1963 Eylülü Bursa'sı ve 1965 yılı Halep'i gibi olamaz" der. "Vesikayla falan öğrenilmez tarih...Koklanır" (s.80).

Bütün bunlar onda zaman zaman nükseden marazi sinirlilikler halleri olmadığı anlamına gelmez. Gördüğü bazı tatsızlıklara tahammül edemeyi-

¹ Christoph K. Neumann, "Bir Bilim Adamının Biyografisini Yazmanın İmkânları ve İmkânsızlıkları", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, 3, Bahar 2006, s.275, 283.

² *Zaman Kaybolmaz*. "İlber Ortaylı Kitabı", söyleşi: Nilgün Uysal, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2006. Not düşmeyip yalnız parantez içinde sayfa belirttiğim durumlarda atıflar bu kitabdır.

³ "İdi suda"nın ne olduğunu belli ki gazeteci merak etmemiş. Rusça "buraya gel" demek.

şinin, meselâ mezarlıklarımızı bu hale getirdiğimize göre "Son derece terbiyesiz ve hakikaten sapık bir toplumuz. Herhalde bir nesil sonra, torunumuz olan Türkler, bugünün Türk toplumunu çok aşağılayacak. Ondan eminim" (s.94) deyişinin köklerinde de o çocukluk ve ilk gençlik yıllarının merak ve kokularının izleri vardır. Değişim değişimdir, ama köksüzlük?! Değişimi anlatırken çok gerçekçidir, ama bir o kadar iğneleyici. 1950 sonrası şehirleşmeyle Türklerin güzelleşmeye başladığını, tekstilin gelişmesiyle giyimlerin düzeldiğini belirtir ve ekler: "Bugün bizim gençleri dışarıdan gören hayran olur. Yeter ki ağızlarını açmasınlar" (s.94).

Yirmisine varmadan kültür-sanat muhitlerinin içine öyle bir girer, bir daha çıkamaz. Girdiği evlerde (meselâ Berksoylar) "gıda" bulur, hayli "sözlü tarih" yapar ve bu sayede herkesin "cemaziyelevvelini" öğrenir (s.138). Henüz yapılmayan tasvirici sosyal tarihin örneklerini Musahipzâde'nin oyunlarında bulur ve tiyatroya ilgisi daha çok da bu yüzden artar. Tiyatro dilini şekillendirir, anlatımını renklendirir (s.141).

SBF'den sonra bir de DTCF'de okumuştur. O yılları anlatırken ümitsiz gibi görünür, ümit aşılır. Sıralarına oturup tarih dinlediği DTCF için "Çıkışı" ve "çöküş"üyle o kurumun serencamı, Türk toplumu için iyimser ümitler beslememizi zorlaştırır" der önce, fakat zecrî tedbirler alındığı, önemli reformlara gidildiği zaman onu da kurtarabileceğimize inanır. Bunu yapabilmek içinse önce "Tahulla geçinen bu memlekette" Atatürk'ün bozkırın ortasında kurduğu bu "elit" üniversiteyi niçin kurduğunu, kuran adamın anlayışını, dehasını kavrayacak kapasitede insanlara ihtiyaç vardır. Çünkü "Basit düşünen insan"dan bir şey çıkmaz. Bir toplumu 'kalite arayan insan' bir yere götürür" der (s.127-9). Dedikoduda da kalite araması biraz da bu yüzdendir; kalite "basit düşünen insan"dan uzak durmayı gerektirir. "Derinlemesine giden adamı" seven biridir o, bu meşgale de derin yapılırsa bir şeye yarar.

İtalyan Türkolog Giampiero Bellingeri'nin onun hakkında söylediği, yanına yanaşan hemen herkesin aşağı yukarı paylaştığı "Herhalde hiç kolay olmayan bir insan" yargısı (s.156) bu kabına sığmazlıkların belirtisidir. Bir de zor bir ülkede yaşamaktadır. Tuvaleti kullanmayı bilmeyen insanlar polise talebe ihbar etmeyi bilir. Trafik suçu işleyeni, ağaç keseni görmez. "Neyi ihbar edeceğini şaşırان bir kavim"le birlikte yaşamaya çalışmaktadır. Buna rağmen, ne olursa olsun ipini alıp bir yerlere gitmeye de niyeti yoktur. "Can tehlikesi ve açlık tehlikesi olmadıkça, alıp başını gitmenin âlemi yoktur" çünkü (s.160).

Sözlü tarihin (Oral history) dedikodu metoduyla yapıldığının farkındadır, ama bu yöntemle bilgi toplaması asıl, doktora tezine başladığı 70'li yılların başında Viyana'dadır. Kaldığı katolik yurduunun civarındaki bir kafenin

müdevimi olmuştur. İmparatorluk görmüş ya da duymuş yetmiş seksen yaşlarındaki insanları "dullar kahvesi" denilen bu mekanda dinler. O yıllarda henüz neşredilmemiş bilgilerdir bunlar. Meselâ Arşidük Rudolf Hotel Sachar'da kafayı çekmiş, çırlıçplak, kılıcını kuşanmış dışarı çıkmış. "Böyle bir skandal" (s.165). Ortaylı'nın ileride yazılacaklara karşı konulmaz bir merakla eğilmesinin çocuklukta atılan temelleri üzerine olgunluk tuğlaları bu şekilde dizilmektedir. Yarını yazacaklara bugünü îma ve ihsas eden şimdiki üslubunu da şekillendirir bu aynı zamanda.

Dedikodu metodunu geliştirip besleyen bir başka damar da Amerikan pragmatizmidir. Doktorasını tamamlayıp Chicago'ya gitmiştir. Aslında bu bir gezi programındadır ama o, gelmişken master yapayım, der. Doktorasını gizler; "Ahlaksızlık değil bu." İngilizcesi yetersizdir, "Tamam, sana bir hoca verelim" derler. Hocasına tarih metinleri yazar. Dekan çağırıp "Sen çok tarihî essay yazıyormuşsun, biraz da ice-cream'den bahsetsen nasıl olur?" deyince onu da dener. O yıl "ice-cream"li İngilizceyi pek halledemez ama bilimin pragmatik yönüne daha bir âşına olur. Halledememesinin sebebi, tezini bildiği dillerde (Almanca, Rusça gibi dillerle) yazması mümkünken İngilizce yazmaktaki ısrarıdır. Barbara Flemming'in doktorasını Amerika'da Von Grünebaum'un yanında Almanca yazmasının dedikodusunu da bu yüzden eder. Şu önemlidir onun için hep: Bir yere geldiysen oradan bir şey öğrenip gideceksin!

Bir sürü derse girer çıkar, H. İnalçık'tan, Fazlurrahman'dan yeni şeyler öğrenir, B. Lewis'le dostluğu ilerletir; ama bazı dersleri almaz. Mesela McNeill'inkini. "Onun derslerini almadığım için hâlâ da pişman değilim, iyi etmişim." Amerikalı bir çevre de edinir. Yemekler falan. Ama onlarla "akşam yemeği, dedikodusunun dışında pek zevkli geçmez." Çünkü Amerika'da "Literatür müthiş takip edilir. 'Entelektüalizm' ise sıfır"dır. "Amerikan entelektüeli kampus entelektüelidir. O meşhur bir Mezopotamya uzmanı olabilir. Kimse ona bir şey sormaz. Mezopotamya'ya çıkan Amerikan ordusu da Bağdat'taki müzeyi yağmalattırır." Literatüre çok hâkim Amerikalılar grotesk (tuhaf) tartışmalar yapan "yavan" ve "naive" adamlardır; Avrupalılar gibi "akıllı" değildirler ona göre. Bu yüzden Amerikan üniversitelerinin avantajı "Amerika'nın kendisi"nden başka yerler oluşudur, Avrupa'nın ve bütün dünyanın seçkinlerini toplayabilmesidir (s.182 vd).

Neyse, gerisi kitapta, biz kendi dedikodumuzu yapalım.

Ortaylı'ya 'Turancı-Komünist' derlermiş Mülkiye'de okurken. Bugün ashâb-ı kehf'ten söz eder gibi anılan 68 neslindedir o. Söyledikleri nasıl da ilgi çekici geliyordu o nesle, kim bilir. 'Turancı-Komünist' diyenler solcular

olmalı; sağcılar olsa olsa 'Komünist-Turancı' demişlerdir. Dilini erken inşa edenler kolay değişmezler; büyütür, genişletirler o dili ancak. Bu yüzden onun üniversite yıllarına bakarken bugünü, bugünü üzerine konuşurken dününü anlatmış oluruz, biraz da. Metro merdivenlerinde mendil satan çocukların burnunu silip avuçlarına üç-beş kuruş koyarken sosyalist. Birilerinin bu ülkeyle ilgili gizli hesaplar yaptığını inanırken ve aksini iddia edip 'bunlar komplo teorisi' diyenlere sinirlenirken milliyetçidir. 'Biz biraz İngilizleri biliyoruz ve onların Avrupa ile ilgili düşüncelerini, ama Avrupa başka bir şey ve biz o dünyayı tanımıyoruz, tanımadan hükümler veriyoruz, yani cahiliz' derken elitist; dünyanın bütün dilleriyle, Türkçenin bütün şiveleriyle oynarken mâhir bir tulûat sanatçısıdır. Ramazanda homurdanarak terâvih kılıp Kadir Gecesi Alâeddin Câmî'nde sakal-ı şerif ziyaret ederken gele-nekçi mümin; bahçesinde cemaatle hasbihal ederken halk adamıdır.

Sonunda bir hikâye anlattığının farkındadır. Kurmuştur tabîi onu. Koca koca adamları ikna etmek zorundadır kurarken. Sayfa altlarına veya metnin cümleleri arasına bir takım kısaltmalarla kaynaklar yerleştirir. Her dilden her telden. Kurgunun ihtişamı, hikâyenin sır dozu yüksek bilinemezliği oradan gelir biraz da. Kahramanlarının ne dedikleri kadar onları nasıl konuştu-racağıyla da ilgilenir. Kurgu da budur zaten. Ona Kazvinî'nin, *Acâibü'l-Mahlûkat*'ında 'üç mahluk vardır ki biriktirir; karıncalar, fareler, insanlar' dediğini naklederseniz bunu hikâyesine şöyle aldığını görebilirsiniz: 'Kazini Hazretleri *Acâibü'l-Mahlûkat* adlı eserinde buyuruyorlar ki üç mahlûk vardır ki biriktirir; *karılar*, karıncalar ve fareler'.

Pozitivist tarihçiliğin iltifat etmediği ibareleri sever: 'Böyle bir söylenti vardı'. 'Rivâvet şâyi' olmuş idi' gibi. Yahut bu kılıkta söylenmiş her söz onun kaçırmayacağı, alıp en uygun yere yerleştireceği cümlelerdir. Menkabenin/legende'in reel ayağı vardır ona göre. "Olmayan bir olay üzerine kaleme alınmamıştır. Fakat bunun uzantıları doğrudan doğruya bir ideolojik nedene, bir siyasal formül olarak ortaya konmaya dayanmaktadır, veya doğrudan doğruya insanların edebî imaj, edebî yaratıcılık ihtiyacına cevap vermektedir"⁴. Roma'nın kuruluşu da, Rusya'nın doğuşu da, Osmanlı'nın çıkışı da böyle anlatılmıştır⁵ oralarda. Maksat anlatıları yeni dile, bilim diline dökerken kurutmamaktır.

Büyük ideolojilerin (sosyalizm, milliyetçilik) ömürlerini tamamlıyor olu-şu, *grand narrative*lerin, geleneksel büyük anlatıların tedavülden kalkmaya

⁴ İlber Ortaylı, "Menkıbe", *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu. Efsaneler ve Gerçekler, Tartışma / Panel Bildirileri* (Ankara, 19 Mart 1999), İmge Kitabevi, Ankara 2000 içinde, s.11.

⁵ Ayrıntılar yukarıdaki bildiridedir.

başlayışı yeni anlatıların yeni bir dil kullanma mecburiyetini de beraberinde getirdi. Küçük anlatıların değeri daha fazla anlaşılmaya başladı. İşte bu yüzden Ortaylı'nın tarihin küçük anlatılardan oluştuğunu hatırlatması çok işe yaramaktadır. Küçük görmeyi itiyad edindiğimiz, hafife aldığımız *güft u gû'*ların, varsa, bir büyük hikayenin küçük parçaları olduğunu ondan öğrenmeye başladık çünkü.

Tarihçiler Ortaylı'nın *opus magnum*unun *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı* olduğu hususunda galiba müttetik⁶. Bakın uzun yüzyılın geniş sahillerini, derin İstanbul'unu nasıl anlatır orada:

"19. yüzyılda İstanbul ve büyük liman şehirlerinde yeni bir hayat başladı. Bu yeni hayat tarzı, sadece kârgir konaklar, Avrupa mobilyası ve alafranga sofrada özetlenemez. Kadımlar eğitim görüyordu. Gazete ve dergi okunuyordu, asıl önemlisi roman okunuyordu. Kaç-göç büyük ölçüde devam etmekle beraber, yüksek sınıfın kadını toplum hayatına giriyordu; gezinti yerlerinde kadın-erkek flörtü başlamıştı. Bazı tekkelere kadımlar da devam ediyordu. Eczahane ve doktorun yanında eski gelenekler de sürüyordu. İstanbul halkı Beyoğlu'ndaki hekimden üfürükçüye, oradan eczahaneye taşınır olmuştu. İmparatoriçe Eugenie İstanbul'dayken Küçüksu Kasrı'nı Sultan Abdülaziz'le ziyarete gitmiş; Pağışah imparatoriçeye kolunu vermişti [abc]. Bu manzarayı çayırda toplanıp seyreden kalabalık arasındaki alafranga zevat, ikisini kol kola görmekten pek memnun olmuştu. Boğaz'daki mehtap sefaları, sayfiyedeki köşlerde kadınlı erkekli saz söz meclisleri, tutucu çevrelerin ve A. Cevdet Paşa gibilerin dedikodu ve eleştirilerine neden oluyorsa da yeni hayat bildiği gibi devam ediyordu"⁷.

Bahsi geçen yüzyılın gerçekten uzun olduğu hissini veren bu küçük anlatılardır işte. Kendi kendine sorduğu hangi devirde ne iş yapmak isterdin sorusuna verdiği "Mehmet Emin Âli Paşa'nın kaleminde çalışmak isterdim" cevabı, aslında bu yüzyılı daha ne kadar uzatmak istediğini de anlatır bize.

Arayan tarihçi olduğunu bir de, tabii. Neler görür nasıl anlatırdı? Halil İnalçık'ın diplomatika tezgahından geçmiş, düşünün. Arşivsiz duramıyor, hocasına "arşiv fetişizmi" ile bağlı⁸. Cevdet Paşa'yı takip edip 1826 sonrasını, 1871'e, Âli Paşa'nın ölümüne kadarki dönemi yazacak, bu müktesebatla. Babası Kemal Ortaylı'nın Rusça çeviriler yaparak yardımcı olduğu İnalçık, bu dili DTCF'de Rus dili hocası olan annesinden öğrenen İber Ortaylı'yı 8-10 ya-

⁶ Eserin önemini ve 19. yüzyıl çalışmaları içindeki yerini ilk görenlerden biri Suraiya Faroqi'dir: *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?*, çev. Zeynep Altok, Tarih Vakfı, İstanbul 1999, s.251.

⁷ İber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 3.bs. Hfl, İstanbul 1995, s.220-21.

⁸ İber Ortaylı, "Tüm Zamanların Büyük Âlimi", *Tarihçilerin Kutbu. "Halil İnalçık Kitabı"*, Söyleşi: Emine Çaykara, İş Bankası Yay., İstanbul, 2005 içinde, s.489.

sından itibaren tanımaktadır. İlk gençliğinde her vadide kitap okuduğunu, büyük sosyalist nazariyecî Buharin'i hatmettiğini, tiyatroya büyük ilgisini, yine bu yıllarda turist rehberliği yaparak bütün Anadolu'yu gezdiğini hatırlamaktadır⁹. Bu müktesebatla yani. Buradan *Târîh-i İlber* çıkar elbette.

Târîh-i İlber'de biraz Gelibolulu Âlî çeşnişi olurdu, biraz Evliya Çelebi, biraz da Reşat Ekrem. 'Niçin bizimkiler okunmuyor? Fleischer Âlî'yi nasıl bu kadar güzel yazıyor, anlatıyor sualime, "Onlar roman okuyor kardeşim!" olmuştu cevabı. Bu anlamda Tarih bir dedikodu külliyatıdır ve bir tarih kitabı okuduğumuzda konu edilen kişilerin şahsî meziyet, kusur, kapris ve ihtiraslarını gördüğümüz oranda ilgileniriz onlarla. Fleischer'in Âlî monografisinin başarısı bu anlamda, roman okuması kadar, biraz da bizden birini tasvir etmiş olmasındandır. Ortaylı çok roman okur, Reşat Ekrem'i de çocukluğundan beri hem romancı hem tarihçi olarak okumuştur¹⁰. Evliya'ya bayıldığını da tarih uleması bilir. Bu tesir ve çeşnilerle çıkacak bir *Tarih*'i okumayanlar çok şey kaybederlerdi herhalde¹¹.

Doğrusu Ortaylı *opus magnum*unu henüz yazmış değildir. Belki yazamayacaktır da. O Avusturya, Rusya, İran üçgeninde bir Osmanlı Tarihi yazmak istemiştir, istemektedir. Bu satırların yazarı onun bunu yapabilecek, hadî öyle söyleyelim, nadir kişilerden biri olduğunu düşünmektedir. O kadar tanıdığını zannetmektedir. Bir gün bu büyük eseri görürsek küçük anlatıların değerini belki daha açık fark edeceğiz.

Ortaylı bu eseri nasıl yazabilir? Moskova ve Tahran'da hiç olmazsa birer yıl, Viyana'da en fazla altı ay ve Vatikan'da iki yıl kadar diplomatik görev yaparak. Bunu bilir bunu söyler. Dinleyen yok, anlayan yok.

İstanbul'u Neslişah Sultan'la, 'Vali Hazretleri' ile, patrik cenapları ve sair ekâbir ü erkân ile ettiği sohbetler kadar Sulukule'nin, Hüsrev mahallesinin¹²,

⁹ *Tarihçilerin Kutbu. "Halil İnalçık Kitabı"*, s.324.

¹⁰ Reşat Ekrem'e dair iki yazısı için: İlber Ortaylı, "Ömür Boyu Okunan Tarihçi, Reşat Ekrem Koçu", *Türklük Bilgisi*, 3, Haziran 1998, s.5-6; "Gençler İçin Osmanlı Tarihine Giriş Rehberi", *EkoPol*, 4, Ekim-Aralık 1999, s.60-63. Fleischer'in Âlî monografisi (Cornell H. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âlî. Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, çev. Ayla Ortaç, TVYY, İstanbul 1996) üzerine de bir tanıtma yazısı var.

¹¹ Bir bilim adamının "Çok açık olarak ve bilhassa isim vererek iddia ediyorum ki, ne Tilly, ne Scokpol, ne Wallerstein ne de Hobsbawm böyle bir birikime sahip değildir" sözleriyle övdüğü Ortaylı'yı, biraz yukarıda "Malumatfuruşluk İlber Ortaylı'da ayırt edici bir vasıf olarak gözlenebilir" diye nitelemesi, ardından da onun ilgi alanını şu harika cümleyle, "Arendt'in kavramıyla söyleyecek olursak, onun ilgilendiği insanlık durumlarıdır" ile anması, biraz grotesk ama ilgi çekicidir. Bkz. Süleyman Seyfi Öğün, "Türk Tarihçiliğinin Şehirli Yüzü: İlber Ortaylı", *Doğu Batı*, 16, Ağustos-Ekim 2001, alıntı sırasıyla, s.120, 116, 118.

¹² İlber Ortaylı, *İstanbul'dan Sayfalar*, 6. bs. İstanbul Belediyesi, İstanbul 2003, "Sulukule" anlatısı, s.100-2 ve diğer küçük anlatılar için kitabın tamamı.

Laila'nun, daha bilmem hangi mekân ve mahfilin insanlarıyla da hasbıhal ederek yazan Ortaylı'nun, Moskova'da Çehov kadar İgor destanını, Tahran'da Firdevsi kadar Avesta metinlerini konuşacağından, Vatikan'da hediye olarak Kudüs'ten, Nasara'dan yükte hafif pahada ağır haçlar getirdiği çömezlerle bir yandan Yuhanna'dan kıssalara, Neşideler Neşidesi'nden erotik bahislere dalarlarken, bir yandan da munis elleriyle başlarını okşayacağı, sümüklerini silip avuçlarına birkaç kuruş sıkıştıracağı çocuklar bulacağından, doğum memleketi Viyana'nın Franz Joseph çağını dedelerinden dinledikleriyle naklederken bir taraftan da 'pis ve ucuz Alman biralarını' içen alt-orta sınıf hemşerileriyle dedikoduya girişeceğinden, onların küçük anlatılarını büyük tarihin/tarihinin malzemesi haline getireceğinden kimin şüphesi olabilir?¹³

Bu ülke ona bu imkânı vermez. Kısır ve basit tartışmalarla vaktini hebâ eder. Onu anlayacak ne siyasî eliti vardır, ne akademyası, ne de entelektüel kamuoyu. O artık annesinin pişirdiği yemeklerin lezzetini, babasının ahabı ile ettiği muhabbeti, Kefe'nin, orada bir zamanlar bir yerleşim olduğunu bir takım taşlardan anlayabildiğiniz. Ortay köyünde okunan ezanları aradığı yaşlardadır. O halde artık karnını nasıl doyuracağını, hangi kitaba kaç para vereceğini, sevgili kızının harçlığını nasıl yetiştireceğini düşünmemelidir. Bu ülkenin, ona verdiği sarayı çok görmeyeceğini ümid edelim. O ne köşk, ne kâşâne, ne saray ister; orada biraz da manastır hayatı yaşayacağını, *opus magnum* tesbihi çekeceğini bilerek düşünelim bunları.

'Halil İnalçık 20. yüzyılın büyük tarihçisidir, şeyhül-müverrihîndir' diyelim, evet; ama bunu 'İlber Ortaylı yoksa 21. yüzyıl tarihçisi mi, 21. yüzyıl tarihçisi modeli mi?' sualiyle birlikte düşünelim.□

İstanbul için neden niçin bir şeyler yapılması gerektiğini anlatırken sarfettiği: "Bir bahar günü Eyüp Lisesi'ndeki öğrencilerin kıyıda hüznünlü bir çehreyle; 'Zavallı Haliç ne haldesin' veya otobüsteki bir hatunun Azebkapı'daki koca Sinan'ın Selim Camii için 'Bu köprü ve mezbelelik de bunu boğmuş' deyişini unutmamamız gerekir" tarzı sözleri (*aynı eser*, s.VIII) yine bu çeşit misallerdendir. Faroqhi bu eserdeki anlatım biçimine "canlı ve bazen de kinayeli" diyor ve bu üsluba yazarın şehir planlamaçlığı geçmişinin katkısının olabileceğinden söz ediyor (S. Faroqhi, *aynı eser*, s.11). Halbuki Ortaylı hangi eğitimi alsa, tarihçi mizacı değişmez, biraz tutar biraz bırakır, ama aynı üslubu devam ettirirdi.

¹³ Ortaylı hakkında bir de tez (*Tarihçilikte Sınırlı Objektivitenin Eksi Bir Kısmı ve İlber Ortaylı*, GÜ SBE yayımlanmamış master tezi, Ankara 2000) yazar Hakan Kaynar'ın "Onun tarihçiliği hiçbir bakımdan belirli bir uzmanlık aları içinde sıkışıp kalmamıştır. 'Sosyal Bilimleri Açın' teklifini yürütenlerin Ortaylı gibi tarihçilerin yaşamsal pratiklerine bakmaları gerekmektedir" derken (bkz. "Bir Portre Bir Söyleşi, İlber Ortaylı: Gezgin ve Bilgin", *EkoPol*, 1, Ocak-Mart 1999, s.40-45: s.41) kastettiği de bu olmalıdır.

1. TÂRİH NEDİR?

Târih üzerine yazılan yazıların çoğunda, 'târih nedir' sorusu sık sık yer alır. Biz böyle bir soru sorup, buna bir takım anlaşılmaz cevaplar bulmaya girişmeden, bir çok târihçinin veyâ târih felsefecisinin 'târih şudur', 'târih budur' yollu düşüncelerini aktarmaya kalkışmadan, böyle bir soruya kendimizce cevap oluşturabileceğini düşündüğümüz şahsî fikrimizi kestirmeden söylemek isteriz: Târih, bizce hâfızadır. Bunu millî hâfıza ve beşerî veyâ cihan-şümûl hâfıza diye ikiye ayırmak mümkündür. Tek bir milleti dikkate alıyorsak, millî hâfızadan; millet ayırımı yapmadan bütün insanlığı hesâba katıyorsak, beşerî veyâ cihan-şümûl hâfızadan söz ediyoruz demektir. Bu bakımdan, dünyâda ne kadar millet varsa, o kadar da hâfıza var diyebiliriz. Fakat üzerinde yaşadığımız yer kürede bütün insanların –hangi coğrafyada, hangi mekânda yaşarlarsa yaşasınlar–, bâzı farklılıklar gözlense bile, insan olmaktan kaynaklanan ortak yönleri, benzer idrâkleri, benzer korku ve sevinçleri, İslâmî terminoloji ile benzer mebd'e' ve me'âd anlayışları, benzer evren ve metafizik düşünceleri, bir çok bakımdan kesişen ortak hayat tarzları vardır. Bütün bunlar, ortak bir hâfızanın teşekkülünü mümkün kılar; öyleyse bu çerçevede bir de cihan-şümûl hâfızadan söz edebiliriz. Parti, grup, dernek, futbol takımı gibi âidiyetlerin oluşturduğu ortak hâfızayı ise bu değerlendirmenin dışında tutuyoruz.

Hâfıza geçmişle ilgilidir; diğer bir deyişle hâfızamız geçmişte oluşur; bu, fert fert hepimiz için geçerlidir. Başka bir ifâdeyle, her insanın bir hâfızası vardır ve bu, dünyâya gelişimizden içinde bulunduğumuz âna veyâ idrâk ettiğimiz yaşa kadar başımızdan geçenlerin, fâili veyâ mef'ûlü olduğumuz fiillerin tamâmının hâsilasıdır; bunu kültürel kimliğimiz olarak da görebiliriz. Biz, insan olarak etimizin, kemiğimizin, kanımızın dışındaki varlığımızla büyük ölçüde bu hâfızanın mahsûlüyüz. Hâdiseler karşında gösterdiğimiz tepkilerin aldığı istikâmeti bu hâfıza belirler. Fert olarak başka insanlara bakışımızı bu hâfıza şekillendirir; sevgilerimizi, nefretlerimizi bu hâfıza biçimlendirir. Komşumuzu, köylümüzü, şehirlimizi, bir bütün olarak ülkemizin insanlarını, bu hâfıza yardımıyla benimseriz veyâ iteriz. Eğer o insanlarla daha önce, yâni geçmişte şöyle veyâ böyle bir ilişki içerisinde bulunmamış, bir takım mekânları paylaşmamış, bâzı hâdiseleri ortaklaşa yaşamamış olsaydık, diğer bir ifâdeyle, o insanlara karşı hâfızamızda olumlu veyâ olumsuz herhangi bir kanaat oluşmasaydı, pek muhtemeldir ki, kendilerine karşı nötr durumda kalırdık. Sokakta daha önce tanıdığımız birisini görünce selâmlaşırız; biraz hukûkumuz varsa sohbet ederiz; aynı mahallenin sâkini isek, karşılıklı âile fertlerimizin durumunu sorarız; can-ciğer dost isek, geç-